

Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos metai Lietuvoje: jo indėlis kalbai, mokslui ir kultūrai

etaplus.lt/jurgio-ambraziejaus-pabrezos-metai-lietuvoje-jo-indelis-kalbai-mokslui-ir-kulturai

2021, gruodžio 15

Jurgis Ambraziejus Pabrėža (1771–1849) – vienas iškiliausių XIX amžiaus šviesuolių, kurio svarus palikimas išlikęs iki mūsų dienų. Mokslininkai tvirtina, kad J. A. Pabrėžą galima vadinti žmogumi, kuris praaugo savo epochą, novatoriumi, padėjusiu tvirtus pamatus kuriant gamtos mokslų lietuvišką terminiją. Be kita ko, šis šviesuolis vadinamas žemaičių bendrinės kalbos kūrėju ir jeigu jo darbai būtų publikuoti savo laiku, galbūt ir bendrinę kalbą šiandien turėtume visai kitokią. Tad kuo svarbus J. A. Pabrėžos rankraštinis palikimas? Koks jo indėlis kalbai, mokslui ir kultūrai?

Šiemet minimos 250-osios kunigo, pamokslininko, liaudies gydytojo, botaniko J. A. Pabrėžos gimimo metinės. Ta proga 2021-ieji paskelbti jo atminimo metais. Turbūt ne kiekvienas žino šios ambicingos asmenybės nuopelnus Lietuvos botanikos, medicinos, geografijos mokslų raidai. Jo rankraštinis palikimas vis dar tyrinėjamas mokslininkų, o dėl sugebėjimo gydyti, padėti žmonėms, J. A. Pabrėža Žemaitijoje iki šiol vadinamas šventuoju – prie jo kabo kalbamos maldos, deginamos žvakutės.

Įvairiapusė asmenybė

Lietuvių kalbos instituto direktorės, kalbininkės, terminologės dr. Albinos Aukšoriūtės teigimu, J. A. Pabrėžos asmenybė – be galo įvairiapusė. Būdamas talentingas daugelyje sričių, jis savo laiku nuveikė tikrai reikšmingų darbų.

„Tai vienas iškiliausių to meto žemaičių ir net visos Lietuvos šviesuolių. Jį galime įvardyti kaip lietuviškosios gamtos mokslų terminijos pradininką ir kūrėją. Jis buvo liaudies medicinos žinovas ir gydytojas. Apie jį kalbama kaip apie auklėtoją ir mokytoją, pamokslininką ir oratorių. Jis poetas ir bibliofilas, originalios žemaitiškos rašybos kūrėjas.

Tai ne tik anais laikais labai gerbtas ir mylėtas vienuolis, pamokslininkas ir mokslininkas, bet ir šiais laikais jis yra neužmirštas ir prisimenamas. Vietiniai žmonės jį labai gerbia. Tai labai unikali asmenybė“, – pasakoja A. Aukšoriūtė.

Mokslininkas ir pamokslininkas

J. A. Pabrėža dvejus metus studijavo mediciną vyriausioje Lietuvos mokykloje Vilniuje (dabartiniame Vilniaus universitete). Po sukilimo įstojo į Varnių kunigų seminariją. Baigęs ją, buvo iššventintas į kunigus. Vėliau įstojo į pranciškonų vienuolyną, tapo pranciškonų tretininku. Kretingos pranciškonų mokykloje mokė lotynų kalbos, gamtos mokslų.

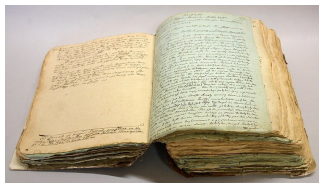
„Dirbdamas šį darbą, su mokiniais tyrinėjo apylinkes, rinko augalus. Tikėtina, kad tada ir pradėjo rengti geografijos vadovėlį. Tai pirmas šios srities darbas, kuris parengtas lietuviškai. Jame pateikta nemažai ir geografijos terminų“, – pasakojo mokslininkė.

Po kurio laiko J. A. Pabrėža buvo paskirtas Kretingos vienuolyno pamokslininku. Pareigas ėjo penkerius metus, o per tą laiką labai išgarsėjo. Pasiklausyti pamokslų susirinkdavo minios žmonių.

„Jis buvo puikus oratorius, kviečiamas pamokslus sakyti įvairiose Žemaitijos vietose. Didelės minios susirinkdavo jo pasiklausyti. Pamokslams ruošdavosi iš anksto. Atidžiai ruošdavosi. Jis yra palikęs net keletą pamokslų rinkinių. Tie pamokslai labai įdomūs, juose galima rasti daug įvairios informacijos ir naudingos medžiagos.

Dar jį galima paminėti kaip originalios žemaitiškos rašybos kūrėją. Rengdamas rankraščius, jis pats kūrė raštą, galvojo, kad ir bendrinė lietuvių kalba turėtų būti kuriama žemaičių tarmės pagrindu. Jeigu jo darbai būtų išspausdinti, galbūt bendrinė lietuvių kalba būtų sukurta J. A. Pabrėžos gimtosios patarmės pagrindu“, – pasakojo A. Auksoriūtė.

J. A. Pabrėža yra parašęs ir šiek tiek eilėraščių. Tiesa, jų išlikę ne visi, tik vienas kitas. Be to, jis kolekcionavo knygas, turėjo surinkęs nemažą biblioteką, kurią sudarė daugiau kaip 400 tomų įvairių botanikos, praktinės medicinos, teologijos darbų, žurnalų.

Kretingos muziejaus archyvo nuotr.

Liaudies gydytojas

A. Auksoriūtė pažymi, kad J. A. Pabrėža svarbus ir medicinos mokslui, jis vadinamas lietuviškosios medicinos terminijos kūrėju. Nuo pat vaikystės domėjęsis botanika, augalais, savo polinkį į mediciną jis panaudojo gydymas ligonius. Galiausiai tapo visų gerbiamu liaudies gydytoju.

„Po studijų, jau dirbdamas kunigu, vėliau ir tapęs vienuoliu, jis matė, kad paprastiems žmonėms reikia pagalbos, ne visi anais laikais galėdavo tos pagalbos sulaukti iš gydytojų. Jis pats ėmė tyrinėti įvairias žoleles, jų gydomąsias savybes, mokyti žmones, kaip tomis žolelėmis gydytis. Pats ėmė gaminti vaistus ir gydė.

Pasakojama, kad pas jį ateidavo daug žmonių, kuriems patardavo, kaip ir kokias žoleles vartoti, kokias ligas gydyti. Yra net išlikę rankraščių, kuriuose surašyti receptai. Jis buvo laikomas gydytoju, vietiniai žmonės jį labai gerbė ir kreipdavosi ištikus bėdai ar ligai“, – sakė A. Auksoriūtė.

Botanikos mokslo tėvas

Dėl nuveiktų darbų botanikos mokslo srityje J. A. Pabrėža vadinamas Lietuvos botanikos mokslo tėvu, o jo darbas „Taislius augyminis“ padėjo rimtą pagrindą botanikos mokslo raidai Lietuvoje.

„Jis pirmasis aprašė žemaičių augalus gimtąja kalba. Buvo pirmasis botanikos terminų žodyno autorius, pirmasis išdėstė augalų vardų kūrimo principus. Lenkų kalba parengtame straipsnyje „Pastabos, liečiančios tobulo žemaičių floros sudarymą“ jis išdėstė, kaip reikėtų kurti augalų vardus, kokie turėtų būti jų kūrimo principai. Pats svarbiausias J. A. Pabrėžos veikalas – „Taislius augyminis“, kuriame jis išsamiai aprašė visą Žemaitijos augaliją“, – teigė A. Auksoriūtė.

Didžiausia vertybė terminologams – jo sukurti lietuviški augalų vardai – botanikos terminai, kurie sudaro ir dabartinės lietuviškos botanikos terminijos pamatą. J. A. Pabrėža rėmėsi trimis terminų kūrimo būdais. Dalį vardų terminologizavo, t. y. ėmė jau žmonių kalboje vartojamus augalų vardus ir siūlė juos vartoti. Dalį vardų kūrė pats, sudarė naujadarus. Šiek tiek skolinosi iš kitų kalbų, dažniausiai iš lotynų.

„Jis pabrėžė, kad kiekvienas augalas jau turi vardą ir siūlė pirmiausia augalų vardų teirautis senų moterų, apvažiuoti visą parapiją, apylinkę, ištyrinėti visus Žemaičių ir Lietuvos kampelius. Siūlė atlikti tokią piligriminę kelionę per visas parapijas ir taip sužinoti, kur ir kaip tie augalai vadinami. Jis ir pats užrašinėjo ir tikrai dauguma jo užrašytų, žodynuose pateiktų vardų atėjo iki mūsų dienų“, – sakė terminologė.

Dar vienas J. A. Pabrėžai būdingas vardų kūrimo būdas – augalus pavadino vardus paėmęs iš senosios lietuvių mitologijos. Nors pats buvo vienuolis, vartojo senųjų pagonių dievų vardus ir jais pavadino augalus. Taip atsirado *austėja, babylius, dievaitis, eraičinas, gabija, gardunytiš, ilgės, guboja, patrimpas, poklius* ir kt.

Suprato, kad pavadinimas turi būti motyvuotas

A. Aukšoriūtė akcentavo, kad J. A. Pabrėža buvo labai kūrybingas ir atsakingas žmogus. Jis ne tik kūrė augalų pavadinimus, bet ir suvokė, jog augalo vardas turi būti motyvuotas, jo pavadinimas negali būti atsitiktinis, atvirksčiai, jame turi būti užkoduota informacija apie augalo savybes, išskirtinumą. Dalis jo sukurtų priesaginių augalų vardų ir dabar vartojami. Tai *blužnutė, kartylis, stuklė, dumblynė, agurklė, lanksva, pirštuotė, kalpokė*.

Atskirai paminėtini sudurtiniai augalų vardai, tokie kaip *balnadantė, blakvija, jautakė, jautlėlė, pelauodegė, šuniltė, žiurkausė, ožbarzdis, varnakoję* ir t. t. Sudurtiniai augalų vardai sudaro didžiausią J. A. Pabrėžos naujadarų dalį.

„Matyt, šis darybos būdas buvo patogus, nes tada dviem pamatiniais žodžiais galima išreikšti ne vieną, bet kelis svarbius augalo požymius. Dalį tokių vardų sudarė sekdamas ir lotyniškais sudurtiniais augalų vardais“, – sakė A. Aukšoriūtė.

Terminologė atskirai išskyrė vaistinių ir nuodingų augalų pavadinimus – iš jų matyti, koks yra tas augalas. Jeigu antruoju sandu eina veiksmazodžiai *gelbėti, gydyti, globoti, traminti*, t. y. „daryti nejaučiamą, švelninti, mažinti“, tai kalbama apie vaistinį augalą, kuris naudingas sveikatai, pvz., *ausgyda, kepengelbė, inkstaglobė, vėžtrama, klyngyda, siutgalba, liauktrama*.

Nuodingus augalus J. A. Pabrėža pavadino taip, kad jau iš pavadinimo būtų galima suprasti, apie augalo keliamą pavojų, pvz., *trakropė galdarveidė, smertkvynis tručyznuotasis, galdara smertviešnė* ir pan.

Iš įsigalėjusių sudurtinių žodžių paminėtini *gudobelė, ožragė, žvynšaknė, auksveidis, driežlėlė, liūnsargė, krūmsargė, pupmedis, blužnapartis, siensparnis, juodgrūdė*.

Dr. Albina Aukšoriūtė. LKI nuotr.

Darbai tyrinėjami iki šiol

Beveik visi J. A. Pabrėžos darbai liko rankraščiuose, jo gyvenamuoju laiku išleista tik keletas religinio turinio tekstų. Reikšmingiausi jo darbai publikuoti tik šio amžiaus pradžioje. Lietuvių kalbos instituto mokslininkė dr. Rita Šepetytė su kolegomis parengė ir publikavo svarbiausią J. A. Pabrėžos mokslo darbą „Taislių augyminį“. Išleisti trys tomai: 2009, 2014 ir 2015 m. Prie šio projekto dirbo ir botanikai, ir kalbininkai.

2019 m. publikuota „Geografija“, o 2020 m. – pamokslų rinkinys „Pamokslai vairingose materijose, sakyti Ambrozijaus Pabrėžos“. Pasak A. Aukšoriūtės, tai didelis pasiekimas, nes J. A. Pabrėžos darbai tapo laisviau prieinami ir mokslininkai gali lengviau juos tyrinėti.

Gamtos tyrimų centro Floros ir geobotanikos laboratorijos vadovo dr. Valerijaus Rašomavičiaus teigimu, jeigu J. A. Pabrėžios veikalai būtų išleisti anais laikais, tai neabejotinai būtų tapę labai reikšmingu įvykiu, o jo vardas pelnytai būtų įrašytas greta amžininkų.

„Jeigu J. A. Pabrėžos darbai anais laikais būtų išleisti, tai jo indėlis į kalbą prilygtų S. Daukanto, M. Valančiaus darbams. Jie būtų įsilieję į to meto kultūrą, į raštą“, – sakė mokslininkas.

Jis pabrėžė, kad J. A. Pabrėžos indėlis kuriant botanikos terminiją – didžiulis ir nediskutuotinas, tačiau nereikėtų pamiršti ir dar vieno svarbaus dalyko – Žemaitijos floros tyrinėjimo.

„Flora – anotuotas sąrašas augalų, kurie auga aplankytuose, tyrinėtuose kraštuose. Jis važinėjo po Žemaitiją, rinko herbariumą. Nuo tų laikų mes jau žinome, kad Žemaitijos kraštuose auga tam tikri augalai“, – sakė V. Rašomavičius.

Vertindama J. A. Pabrėžos palikimą ir jo svarbą Lietuvos kultūrai, mokslui ir kalbai, A. Auksoriūtė teigia, kad J. A. Pabrėžos darbus galima vertinti ir kaip to meto kultūros atspindžius, atskleidžiančius, kuo gyveno to meto žmonės.

„Jo indėlis, visų pirma, svarbus tiems gamtos mokslams, kurių terminiją jis kūrė, o jo pamoksluose galima rasti daug informacijos apie to meto buitį, papročius apeigas. Visa tai naudinga etnografijai, kultūrai. Džiugu, kad jo palikimas nėra pamirštas, kad jo darbai tyrinėjami iki šiol, net ir praėjus šitiek metų“, – sakė kalbininkė.

Parengta bendradarbiaujant su VLKK. Publikaciją remia Kalbos komisija iš Lietuvių kalbos prestižo stiprinimo programos lėšų.